

JACEK KONOPCZYŃSKI
Akademia Ignatianium w Krakowie

KULTURA MUZYCZNA W KOLEGIUM JEZUICKIM I BURSIE MUZYKÓW W KALISZU W LATACH 1584-1773

Działalność Towarzystwa Jezusowego w dziedzinie twórczości artystycznej zajmuje szczególne miejsce w okresie baroku. Wpływ jezuitów na ówczesną sztukę często kojarzony jest z charakterystycznym oddziaływaniem tego zakonu. Pozostałe do dziś w ośrodkach jezuickich kunsztowne zabytki ukazują rozmach architektury, rzeźby czy malarstwa. Jednak jezuici pozostawili po sobie znacznie bogatszy dorobek, jeśli chodzi o kulturę niematerialną, są to utwory literackie, teatralne czy muzyczne. Wszystko, co było tworzone, było podporządkowane zakonnej idei *ad maiorem Dei gloriam*. Dlatego również w sztuce ten priorytet był realizowany w celu wytworzenia u uczestników większej dojrzałości religijnej. Praca duszpasterska jezuitów obejmowała rozmaite formy aktywności na rzecz dzieci i młodzieży. Młodzi odbiorcy chętnie przyswajali przekazywane im w atrakcyjny sposób treści. Owa atrakcyjność wymagała czynnego udziału w procesie dydaktycznym realizowanym w dużej mierze poprzez teatr, taniec i muzykę. I dlatego m.in. poprzez muzykę jezuici pragnęli zachęcić wiernych do jak największego i zarazem czynnego udziału w nabożeństwach. Szczególny wpływ na edukację muzyczną miały konwikty i bursy ubogich zwane również bursami muzyków (*bursae musicorum*) dla osób świeckich. Niezwykle ważną rolę artystyczną w kształceniu młodzieży pełnił dramat szkolny, w którym również wykorzystywano w szerokim zakresie muzykę łącząc ją ze słowem, grą aktorską, scenografią i kostiumami. Z przykrością jednak należy stwierdzić, że większość repertuaru muzycznego czy źródeł teatralnych w Kaliszu zaginęła podczas kasaty zakonu w 1773 r. oraz podczas zburzenia miasta w 1914 r. i w trakcie działań II wojny światowej.

Pierwsze wzmianki na temat życia muzycznego w Kaliszu pochodzą z XIV i XV wieku, kiedy to miasto ulokowane było na prawym brzegu Prosny na wyspie. W tym czasie istniały trzy kościoły: kościół św. Mikołaja, kościół i klasztor O.O. Franciszkanów oraz kościół kolegiacki Wniebowzięcia NMP. Przy kościołach św. Mikołaja i kolegiackim istniały szkoły parafialne, w których plan nauk obejmował: naukę alfabetu, naukę czytania, pisania, początki gramatyki, a przede wszystkim modlitwy, psalmy oraz naukę śpiewów kościelnych¹.

Kolejna wzmianka pochodząca z lat 1403-1411 dotyczy instrumentu organowego, który został ufundowany przez arcybiskupa Mikołaja Kurowskiego. Organy te zainstalowano w kościele Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny. Były to już nowe, a więc prawdopodobnie nie pierwsze organy w tym kościele².

¹ J. Neuls, *Szkoły Kalisza w XII-XVIII wieku*, „Rocznik Kaliski” 1971, t. 4, s. 23-58.

² Z. Szweykowski, *Z dziejów polskiej kultury muzycznej*, t. I. Kraków 1957, s. 45; J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy*, t. I. Poznań 1888, s. 791; W. Kościelniak, *Muzyka łagodzi obyczaje*, „Ziemia Kaliska” 2000, nr 95, s. 30.

Pierwsza wzmianka o muzyku pochodzi z 1490 roku. Dowiedzieć się z niej można o organiście, który grał na stałe w kaliskim kościele kolegiackim. Należy także nadmienić, iż w kościele Wniebowzięcia NMP przechowywany jest bezcenny zabytek. Jest to

kancjonał, śpiewnik pieśni kościelnych z XV wieku. Na 100 kartach, czyli dwustu stronach pergaminowych (format 40 x 60 cm) zapisane są teksty i nuty bardzo starannie wykonane kolorowymi tuszami i farbami. Na każdej ze stron znajduje się po kilka ozdobnych inicjałów barwnych; niektóre są nawet złożone. Całość oprawiona w drewniane okładki z metalowymi okuciami – to ciężar około 6-7 kg³.

Z perspektywy czasu można z całą pewnością stwierdzić, że najważniejszym wydarzeniem w Kaliszu w drugiej połowie szesnastego stulecia było sprowadzenie do miasta jezuitów. Wydarzenie to miało istotny wpływ przez kolejne 200 lat, zwłaszcza na polu życia oświatowego i kulturalnego oraz przyczyniło się do najpoważniejszych zmian architektonicznych i urbanistycznych w mieście. Inicjatywa sprowadzenia Towarzystwa Jezusowego (*Societas Iesu*) do Kalisza wyszła od miejscowej rady miejskiej i kaliskiego duchowieństwa już w 1580 r. Prymas Stanisław Karnkowski wydał 30 kwietnia 1583 r. pierwszy akt fundacyjny, w którym, w zamian za utworzenie i prowadzenie kolegium z trzema klasami niższymi (wraz z podlegającymi mu i działającymi już w mieście szkołami – parafialną i kolegiacką) oraz przyszłego seminarium archidiecezjalnego, przekazał jezuitom cztery wsie (Sławno, Kokanin, Liskowo i Zychowo) oraz budynki, ogród i place budowlane w Kaliszu. Przekazane dobra wraz z kaliskimi budynkami i placami obejrzał w październiku 1583 r. prowincjał jezuicki Jan Paweł Campano. Kolegium jezuickie w Kaliszu (*Collegium Carnkavianum*) powołane do życia w 1583 roku na mocy aktu erekcyjnego (w tym samym roku przybyli do miasta jezuita), oficjalnie rozpoczęło swą działalność we wrześniu 1584 roku. Istniało do roku 1773, kiedy to odczytano w kaliskim kolegium breve kasacyjne⁴. „Kaliskim” Jezuitom zawdzięcza się bardzo wiele, zarówno na gruncie nauki jak i kultury. Jednak głównym ich celem było uświęcenie człowieka. Wynikał on z tego, że podstawowy cel Towarzystwa Jezusowego, który był ustalony w bulli papieża Pawła III *Regimini militanti ecclesiae* z 27 września 1540 roku, był rozumiany jako „pomoc душom”⁵, natomiast wszystkie inne rodzaje działalności powinny zostać podporządkowane temu właśnie celowi. Ten cel starali się osiągnąć stosując różnorodne środki, które były wykorzystywane we wszystkich ośrodkach jezuickich na świecie. Wszelkie reguły życia i nauki w kolegium były podporządkowane przepisom zawartym w *Ratio studiorum*.

Budowę gmachów jezuickich rozpoczęto wiosną 1586 roku. W pierwszej kolejności wzniesiono budynek kolegium, który po wyburzeniu – za zgodą króla Zygmunta III z 1590 r. – części muru miejskiego w jednej trzeciej długości wyprowadzony został poza dotychczasowy obręb miasta. Prace związane z jego budową oraz ze wznoszeniem nowego fragmentu muru obronnego ukończono jesienią 1591 roku. W dalszej

³ W. Kościelniak, *Kaliska kolegiata*, „Ziemia Kaliska” 1993, nr 8, s. 32.

⁴ J. Kochanowicz, *Słownik geograficzny jezuickich burs muzycznych*, Kraków 2002, s. 55.

⁵ *Konstytucje Towarzystwa Jezusowego wraz z przypisami Kongregacji Generalnej XXIV oraz Normy uzupełniające zatwierdzone przez tę samą Kongregację*, red. B. Steczek, J. Kołacz, Kraków-Warszawa 2006, s. 29.

kolejności zbudowano kościół. Jego konsekracja odbyła się 8 września 1596 r., chociaż nie posiadał on jeszcze wykończonych wnętrz. Przeprowadził ją bp sufragan Jan Gniazdowski, natomiast prymas Karnkowski wygłosił okolicznościowe kazanie, które nieco później, po niewielkim rozszerzeniu, ogłoszone zostało drukiem (Kraków 1596).

Jezuici wszędzie zabiegali o wystawność nabożeństw, aby w ten sposób, przyciągnąć wiernych do swoich kościołów⁶. Tak było i w Kaliszu, gdzie w kolegium były zazwyczaj odprawiane nabożeństwa przy udziale kapeli i chóru.

Kolegium rozpoczęło działalność w 1584 roku. Najpierw otwarto klasy gramatyczne (w skład wchodziły infima, gramatyka i syntaksa), w roku 1585 otwarto poetykę, a następnie w nieco późniejszym czasie retorykę. Przez pewien okres funkcjonowało tu również seminarium nauczycielskie dla kleryków jezuickich. Bronisław Natoński podaje następujące daty w rozwoju jezuickiej szkoły w Kaliszu:

1584 – otwarcie szkoły trzyklasowej, która składała się ze szkoły kolegiackiej oraz parafialnej działającej pod zarządem jezuitów,

1586 – szkoła czteroklasowa,

1593 – szkoła pięcioklasowa oraz w tym samym roku zostało utworzone w ramach kolegium seminarium diecezjalne,

1598 – kurs filozofii i stała katedra matematyki⁷.

Ustalenie, jaką rolę odgrywała muzyka w programie nauczania szkół jezuickich, jest rzeczą dość trudną. Świadectwem tego jest niemal zupełny brak muzykologicznych publikacji na ten temat, co stanowi rażący kontrast z niepoliczalną już dziś literaturą poświęconą szkolnictwu jezuickiemu⁸.

Skąpa ilość informacji w zapiskach zakonnych na temat wykonywanej muzyki nie pozwala na uzyskanie szerokiego poglądu w danym temacie. Jednak z drugiej strony źródła dotyczące teatraliów dają już szersze wyobrażenie dotyczące aparatu wykonawczego czy zapisu nutowego. Ważną rolę w codziennym nauczaniu odgrywała nauka śpiewu.

W XVI w. istniały 3 konwikty szlacheckie zarządzane przez jezuitów. Mieściły się one w Kaliszu, Braniewie i Wilnie. Natomiast prawie przy każdym kolegium funkcjonowały bursy ubogich. W działalności konwiktów i burs muzycznych naukę muzyki rozwiązano w odmienny sposób. Bursy były swego rodzaju placówkami dydaktyczno-wychowawczymi z internatem dla uczniów. Przyjmowano do nich w myśl jezuickich *Konstytucji* chłopców w wieku 14-23 lat⁹. Jedną z najważniejszych cech powyżej wymienionej fundacji było to, że praktyka muzyczna była w gestii i kompetencjach wychowanków. Oni to byli najczęściej wykonawcami liturgicznych utworów wokalnie-instrumentalnych współpracując z istniejącą przy kościele kapelą. Natomiast pozostali uczniowie mieli obowiązek śpiewu w trakcie liturgii mszy świętej. To powodowało, że wychowankowie jezuickiej szkoły musieli poświęcić część swego codziennego czasu na przygotowanie się, by poprawnie wykonać muzyczny repertuar nabożeństw.

⁶ F. Paluszkiewicz, *Działalność duszpasterska prowadzona przez jezuitów w przedrozbiorowym Kaliszu*, [w:] *Jezuici w przedrozbiorowym Kaliszu*, red. M. Bigiel, Kalisz 1996, s. 105.

⁷ B. Natoński, *Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji*, [w:] *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*, red. J. Paszenda, Kraków 1994, s. 42.

⁸ T. Jeż, *Kultura muzyczna jezuitów na Śląsku i ziemi kłodzkiej (1581-1776)*, Warszawa 2013, s. 296.

⁹ Tamże, s. 390.

Przy kolegium w Kaliszu działały trzy zakłady wychowawcze, a mianowicie: konwikt Karnkowskiego, konwikt Czyżewskich i bursa ubogich zwana później bursą muzyków, która była internatem niezależnym od konwiktów¹⁰. W 1586 r. było 500 uczniów mieszkających na prywatnych stancjach, za które płacili po 30 florenów na rok. Kwota została ustalona przez prymasa i radę miejską¹¹. Jezuici kaliscy głosili, że w konwikcie można było dodatkowo uczyć się grać na instrumentach,

Konwikt proponował również naukę muzyki, (zapewne grę na klawesynie, skrzypcach i innych instrumentach): *Kto by chciał mieć exercytacyą w muzyce, i do tej metra prowadować będzie Konwikt, byle ta exercytacya nie była z przeszkodą dla innych potrzebniejszych*¹².

Konwikt Karnkowskiego (*Convictus Carnkovianus*) otwarty dla 12 uczniów ubogiej szlachty w 1599 roku, zamieniony został następnie na obszerny konwikt, który mieścił się w kamienicy przy Rynku i ul. Piekarskiej. Budynek wznoszono w latach 1590-1600, a nad głównym wejściem do tego konwikt (bursy) umieszczono herb Karnkowskiego wykonany z kamienia w kształcie kolistej płaskorzeźby (Junosza, czyli wyobrażenie baranka) z napisem *Bursa Carnkoviana*. W XVIII wieku konwikt zmienił nazwę i otrzymał strukturę kolegium szlacheckiego (*Collegium nobilium*). Czynny był do roku 1773, następnie po kasacie prowadzony do 1779 roku i zarządzany przez kapitułę.

Konwikt im. Czyżewskich ufundowany przez ks. Balcera Czyżewskiego w roku 1640, dla ubogich synów z rodziny Czyżewskich. Prowadzony do 1792 roku¹³.

Już po kilku latach działalności kolegium w Kaliszu powstał szkolny zespół muzyczny. Wiadomo, że kapela ta występowała już podczas mszy św. w 1590 roku¹⁴.

Inną formą internatu poza konwiktem dla bogatszych były bursy. Bursy ubogich przemieniały się często w bursy muzyczne, w których zdolniejsi chłopcy uczyli się grać na instrumentach. Wielu z nich zostawało organistami, a część była nauczycielami w szkołach parafialnych. Jezuicka bursa ubogich w Kaliszu zwana później bursą muzyków (*bursa pauperum vel musicorum*) została otwarta w 1606 roku z fundacji Sary Taleskiej. Przeznaczona ona na ten cel dom z ogrodem przy ul. Łaziennej i 2000 zł¹⁵. Bursa muzyków była niezależna od konwiktów. Stanisław Załęski opisuje ten fakt w ten oto sposób:

Jezuici sprzedawszy realność, z sumy tej i z różnych ofiar i datków wybudowali piętrową przy rogu ulicy Łaziennej, do kolegium przyległą kamienicę, bursistów zaś utrzymywali hojnością bogatszych uczniów, którym tamci usługiwali lub „korepeccji” udzielali i ofiarnością rektorów kolegium, dostarczając im wszystkiego,

¹⁰ J. Kochanowicz, *Słownik geograficzny...*, s. 55.

¹¹ D. Żołędź-Strzelczyk, *Szkoły w Wielkopolsce od średniowiecznych początków do reform Komisji Edukacji Narodowej*, Poznań 2010, s. 135.

¹² K. Puchowski, *Jezuickie kolegium i konwikt szlachecki w Kaliszu. Ze studiów nad edukacją w dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Jezuici w przedrozbiorowym Kaliszu*, red. Mariusz Bigiel, Kalisz 1996, s. 49.

¹³ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy*, wydanie internetowe [dostęp: 12.12.16]; J. Kochanowicz *Słownik geograficzny...*, s. 55.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*; F. Paluszkiwicz, *Działalność duszpasterska prowadzona przez jezuitów w przedrozbiorowym Kaliszu*, [w:] *Jezuici w przedrozbiorowym Kaliszu*, red. M. Bigiel, Kalisz 1996, s. 106.

bo nawet instrumentów muzycznych. Napotykam ślady, że w bursie tej istniały miejsca stypendialne od księży proboszczów i prałatów fundowane¹⁶.

W 1609 roku bursa spłonęła, ale dzięki staraniom jezuitów została szybko odbudowana. Kaliska bursa muzyków należała do większych i dość przestronnych. Była zaliczana do większych instytucji muzycznych. Mogła liczyć około dwudziestu uczniów i muzyków. W 1609 roku mieszkało w niej 50 uczniów. Prawdopodobnie w XVIII wieku jezuici wybudowali budynek murowany w miejscu starej bursy drewnianej. Wskazuje na to notatka opisująca szkołę, która została przeprowadzona przez wizytatora szkół Józefa Rogalińskiego w 1774 roku. Możemy dowiedzieć się z niej, że „niedaleko szkół jest kamieniczka murowana dla muzykantów”¹⁷. Ciekawym wydarzeniem z życia studenckiego było wystąpienie w 1621 roku bursarzy i uczniów przeciw urzędnikom miejskim.

Środki na własne utrzymanie muzycy zdobywali poprzez udzielanie korepetycji i usługiwanie bogatszym uczniom oraz z otrzymywanych tzw. jałmużn i oczywiście z występów muzycznych. Kolegium zapewniało mimo tego wszystkim uczniom pełne utrzymanie: wyżywienie, ubranie i opiekę w czasie choroby. W ciągu trzech lat chłopcy uczyli się gry na instrumentach oraz teorii muzyki i kompozycji. Przez następne trzy lata spłacali dług zaciągnięty wobec kolegium, ucząc młodszych chłopców¹⁸.

Bursa muzyków w Kaliszu dysponowała również kapitałem, który lokowała na procent. Swoje miejsca stypendialne fundowali proboszczowie i prałaci. W 1675 roku na uczniów zajmujących się muzyką (*musicos*) wydatkowano 88 złp¹⁹. W 1690 roku bursa posiadała 2600 złp, od której to sumy pobierała roczny procent wynoszący 206 złp. Trzy lata później kapitał bursy wynosił 2300 złp, a procent 182 złp, natomiast w 1700 roku posiadała ponownie 2600 złp z rocznym procentem 260 złp. Były to sumy otrzymywane z kolegium, poza tym bursa miała własne jałmużny i dochody z działalności²⁰.

W 1752 roku Hieronim Poniński, koniuszy koronny, zapisał na bursę 7000 złp na wsi Kamieniec²¹, natomiast Maksymilian Molski, kasztelan rogoziński, 5000 złp, ale pod warunkiem, że wychowankowie bursy będą śpiewali w środy i piątki, wraz z przygrywającą im kapelą, *Litanie Loretańską*, a w piątki również, przed bramą kościelną *Stabat Mater*²².

Zadaniem bursy muzycznej nie było tylko nauczyć śpiewu i muzyki, ale przede wszystkim przyciągnąć wiernych do kościoła i uczniów do szkoły, poprzez występy w świątyni i częste występy na, z przepychem organizowanych uroczystościach szkolnych. Muzyka odgrywała bardzo ważną rolę przy wszelkiego rodzaju ceremoniach szkolnych. Zwłaszcza rozdanie nagród na zakończenie roku nauki było uroczyscie obchodzone, wtedy to szlachta tłumnie zjeżdżała do Kalisza. Na uroczystości herold wywoływał ucznia po nagrodę, a przy jego powrocie na miejsce towarzyszyły mu odgłosy bębnow i kapeli²³.

¹⁶ S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, Kraków 1905, s. 391.

¹⁷ Podaję za J. Kochanowiczem *Słownik geograficzny...*, s. 56.

¹⁸ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, [dostęp 12.12.2016]

¹⁹ *Jezuici w Kaliszu*, <http://www.sanktuarium.kalisz.jezuici.pl/>, [dostęp 28.12.2016]

²⁰ J. Kochanowicz, *Słownik geograficzny...*, s. 57.

²¹ S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, s. 391-392; J. Kochanowicz, *Słownik geograficzny...*, s. 57.

²² Tamże.

²³ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*; [12.12.2016]; J. Neuls-Korniszewska, *Kolegium jezuickie 1584-1773*, [w:] *Szkoła kaliska. Dzieje I Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Asnyka w Kaliszu*, red. E. Polanowski, Kalisz 1993, s. 25.

Również bardzo podniosłe obchodzono wszelkie odpusty i uroczyste adoracje Najświętszego Sakramentu. Tłumy wiernych przyciągały do kościoła jezuitów w Kaliszu procesje, które były urządzone z wielkim przepychem²⁴.

W 1628 roku w święto Nawiedzenia NMP, prawdopodobnie było to święto patronalne Kongregacji Mariańskiej, liczni muzycy wzięli udział i występowali podczas wieczornej procesji²⁵. Także w tym roku, z okazji beatyfikacji trzech hiszpańskich męczenników – Pawła, Dydaka i Jana – przygotowano występy chóru aniołów i orkiestry.

Szczególnie uroczyste obchodzono w maju 1715 roku ogłoszenie dekretu o kanonizacji Stanisława Kostki. Wówczas to orkiestrę podzielono na sześć chórów, która została rozmieszczona w różnych miejscach miasta i przygrywała podczas procesji ulicami Kalisza.

Kapela bursy występowała podczas powitań dostojników świeckich i kościelnych, z których najznakomitszymi byli m.in. król Zygmunt III Waza czy biskup Wawrzyniec Gembicki²⁶. Na elewacji świątyni nad wejściem, przy najwyższym oknie znajdowała się poręcz balkonowa, za którą stali muzycy podczas występów²⁷.

Kapela szkolna i chór brała również czynny udział w występach teatru. Wychowankowie bursy muzyków występowali przynajmniej w następujących sztukach teatralnych:

1. 1640 – *Akt tryumfalny, albo tryumf Zakonu Societatis Jesu z Europy i z Nowego Świata, temu to najświętszemu Imieniu Jezus zhołdowanego Najwyższemu Monarsze Bogu w Kaliszu wystawiony*. Sztuka alegoryczno-panegiryczna. Udział chóru między aktami.
2. 1679 – *Wizimir Bałtyckiego Morza zwycięzca albo nawa J. Opaleńskiego na theatrum. Kalisz S.J.* Panegiryk. Na scenie: Melodyjne głosy Syren. Udział chóru.
3. 1702 – *Mortua Polonia e tumulis cineribusque a Pasteris Polonis alcitate...* Udział chóru, który śpiewa m.in. pieśń *Tu leży Polska w prochach pogrzebiona*.
4. 1712 – *Sublimitas virilis animi in puero celso*. Sztuka napisana wierszem, urozmaiconą chórami. Treść oparta na legendzie o św. Julianie, wziętej z *Żywotów Świętych*.
5. 1715 – Niewieściński Stanisław ks. *Praeda Tartari laqueis peccati irretita...* Moralitet. Na scenie przedstawione są skoki (taniec góralski, taniec Maurów) oraz śpiew biesiadników.
6. 1721 – *Niezbożność synowska przeciw dobroczynnemu ojcu skarana*. Tragedia. Sztuka z dużą ilością muzyki.
7. 1746 – *Tityrus cum sociis bucolica trista occasione mortis nunquam satis lugendae cardinalis Lipski*. Utwór sielankowy. W przedstawieniu Orfeusz śpiewem i grą ożywia skamieniałe Geniusze. Z udziałem chóru²⁸.

Chór i śpiew odgrywał doniosłą rolę w codziennej działalności kolegium. Poza wyżej podanymi przykładami Stanisław Bednarski podaje

²⁴ F. Paluszkievicz, *Działalność duszpasterska*, s. 106.

²⁵ J. Kochanowicz, *Słownik geograficzny...*, s. 57.

²⁶ Tamże; W. Kościelniak, *Muzyka...*, s. 30.

²⁷ W. Kościelniak, *Muzyka...*, s. 30. Obecnie tej poręczy nie ma, gdyż w czasie remontu elewacji nie odbudowano jej.

²⁸ Utwory te podają za: W. Kwiatkowskim, *Teatr szkolny Kolegium jezuickiego w Kaliszu*, Kalisz 1936; oraz J. Kochanowiczem, *Słownik geograficzny...*, s. 57-58.

Kilka lat później na scenie kolegium przedstawiono wielkie widowisko (...) W Prologu śpiewa chór słowa stylowo czyste, a w treści, w tym smutnym okresie naszej historii, sympatyczne:

Dziś przodków naszych z popiołów wzbudzamy
Niech nam pokażą, jakimi być mamy.
Wstańcie z swych grobów, waleczni przodkowie,
Niech was obaczą wasi potomkowie.
My was wzbudzamy z głębokiej wieczności,
Wy nas ośpałych dziś wzbudźcie z gnuśności²⁹.

W latach 1737-1739 i 1761-1765 prefektem bursy muzycznej w Kaliszu był m.in. znany muzyk i kompozytor Jacek Szczurowski, ur. 18 sierpnia 1718 roku na Rusi Czerwonej, stąd nazywany „Roxolanus”. W dniu 24 listopada 1737 roku otrzymał w zakonie jezuitów w Kaliszu święcenia kapłańskie. Wykształcenie muzyczne uzyskał w Krakowie, przebywając w tamtejszej jezuickiej bursie muzycznej. Przenoszony był dość często do różnych miejscowości, a były to miejsca, w których istniały kapele i bursy muzyczne. Podczas pobytu w Kaliszu był zastępcą (socjuszem) prefekta do spraw muzycznych, czyli jego głównym zajęciem było kierowanie kapelą i chórem oraz nadzór i nauczanie muzyki – w bursie muzycznej. W kaliskim kolegium jezuickim w latach 1737-1739 pełnił funkcję jako zakrystian co oznaczało, że prawdopodobnie prowadził również działalność muzyczną. Dokładna data i miejsce jego śmierci nie są znane. Pozostawił bogaty dorobek muzyczny, lecz wiele z jego utworów zaginęło. Żadne z jego dzieł nie ukazało się w druku za jego życia. Tworzył: antyfony, litanie, motety, msze, psalmy, Magnificat, Completorium, marsze, symfonie i inne. Z zachowanych są m.in.: *Litaniae de Venerabili Sacramento* na 8 głosów (2 soprały i bas z tow. 2 skrzypiec, 2 trąb i organów) czy antyfony *Ave Regina* i *Salve Regina*³⁰. Archiwum klasztoru paulinów jest w posiadaniu utworu Szczurowskiego (*ex choro Calisiensi*) z bursy kaliskiej „Coelicives”³¹.

W tym samym czasie przy niektórych innych świątyniach działały różne zespoły muzyczne, które miały uświetniać nabożeństwa i przyciągać wiernych do danej świątyni. W kronice kaliskiego kościoła i klasztoru Franciszkanów odnaleźć można zapiski mówiące o istniejących tam zespołach. I tak w 1593 r. działał w Kaliszu Arcadell Rupertus, „Musicus Civitatis Calisiensis”, prawdopodobnie rodem z Włoch. Natomiast w 1617 roku, także w kościele Franciszkanów istniała kapela, w której grało 6 osób. W kronice zapisane są ich nazwiska oraz instrumenty, na których grywali: Albert I grał na klawecie, Albert II na kornecie, Albert III na sztorcie (prototyp fagotu), Bronikowski był puzonistą, Stanisław grał na organach, ale był również dyrygentem i kompozytorem. Również dyrygentem zespołu, a także chóru był Marcin Kamieniecki³².

Od 1603 roku działała w Kaliszu drukarnia, która była własnością Jana Wolraba II do 1605 roku, a następnie zakupiona przez Wojciecha Gedeliusza. Używał on w latach 1618-1632 tytułu drukarza arcybiskupa gnieźnieńskiego. Kaliscy jezuici przejęli

²⁹ S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*, Kraków 1933, s. 52.

³⁰ *Encyklopedia Muzyki kościelnej*, opracował ks. Gerard Mizgalski, Poznań 1959, passim.

³¹ J. Kochanowicz, *Słownik geograficzny...*, s. 58; P. Podejko, *Katalog tematyczny rękopisów i druków muzycznych kapeli wokalnie-instrumentalnej na Jasnej Górze*, Kraków 1992, s. 565.

³² W. Kościelniak, *Muzyka łagodzi...*, s. 30.

drukarnię po śmierci Gedeliusza w 1632 r., a w 1636 r. wydali swoje pierwsze księgi. W swojej drukarni w Kaliszu kolegium łącznie wydało ponad 1000 druków głównie religijnych, co stanowiło ok. 65% wszystkich druków³³. Drukowano m.in. podręczniki, śpiewniki, modlitewniki itp. zawierające np. litanie, czego przykładem jest *Officium Purissimae & Immaculatae Conceptionis Sanctissimae Virginis Mariae Eidem acceptissimum, uti devotissimum suo famulo, Alphonso Rodriguez Soc: Jesu Religioso revelavit*, sygnowane jako Drukarnia Kolegium Jezuickiego w Kaliszu, rok wydania 1677³⁴.

Intensywny rozwój kaliskiego kolegium przerwało rozwiązanie Towarzystwa Jezusowego w listopadzie 1773 r. na mocy papieskiego breve kasacyjnego. W trakcie kasaty zakonu Societas Iesu w kaliskim ośrodku uczyło się ok. 800 uczniów (podczas gdy początkowo liczba uczniów wynosiła w 1585-250, a w 1599 r. 600), a liczba profesorów wynosiła 12 osób. Cały majątek pojezuicki przejęła Komisja Edukacji Narodowej, będąca pierwszą świecką władzą oświatową na naszych ziemiach. Kolegium wznowiło swoją działalność już w roku szkolnym 1774-1775 jako Podwydziałowa Szkoła Wojewódzka, w której uczyło 17 byłych jezuitów. Nadrzędna misja zakonu, która została wyrażona w dewizie *ad maiorem Dei gloriam*, miała wyraźny wpływ na działalność Kolegium jezuickiego i w podległych mu bursach muzycznych. Sztuka muzyczna w ich działalności miała wyraźnie aspekt podporządkowany ignacjańskiej koncepcji wizji świata.

³³ *Jezuici w Kaliszu...*, [dostęp 28.12.2016].

³⁴ T. Jeż, *Kultura muzyczna...*, s. 606.

KULTURA MUZYCZNA W KOLEGIUM JEZUICKIM I BURSIE MUZYKÓW W KALISZU W LATACH 1584-1773

Słowa kluczowe: Kolegium jezuickie, Kalisz, bursa muzyków, kultura muzyczna, Jezuci.

Fundamentalną misję tego zakonu określa motto *ad maiorem Dei gloriam*, skłaniające zarówno jego członków, jak również osoby i grupy będące odbiorcami ich duszpasterstwa, do podporządkowania swej aktywności teocentrycznej wizji świata.

Doskonałym medium społecznej komunikacji jezuitów okazała się muzyka. Zakonnicy Towarzystwa Jezusowego w Kaliszu oferowali w kolegium nowoczesny i wielopoziomowy system edukacji, otwarty na różnorodne grupy społeczne. Głównym celem programu nauczania była zintegrowana formacja religijno-społeczna młodzieży, w którym wykorzystywano pospolite formy kultury: muzykę, teatr i taniec. W artykule poruszone są kwestie dotyczące działalności muzycznej jezuickiego kolegium w Kaliszu w latach 1584-1773.

MUSICAL CULTURE AT THE JESUIT COLLEGE AND JESUIT MUSIC SEMINARY IN KALISZ IN THE YEARS 1584-1773

Keywords: Jesuit College, Kalisz, Jesuit Music Seminary, musical culture, Jesuits.

The fundamental mission of the Order is defined in its motto: *ad maiorem Dei gloriam*, which urges both the members of the Order and the persons or groups under its pastoral care to subordinate their activity to a theocentric vision of the world. Music proved an excellent medium for social communication of the Jesuits. Friars of the Society of Jesus in Kalisz offered a modern and multilayered system of education open to many different social groups. The curriculum, whose fundamental aim was the integrated social and religious formation of young people, made use of common cultural forms: the music, theatre and dance. The article presents issues about musical activities Jesuit College in Kalisz in the years 1584-1773.

Bibliografia:

Opracowania:

- Bednarski S. (1933), Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce, Kraków.
- Encyklopedia Muzyki kościelnej, oprac. ks. Gerard Mizgalski, Poznań 1959.
- Jeż T. (2013), *Kultura muzyczna jezuitów na Śląsku i ziemi kłodzkiej (1581-1776)*, Warszawa.
- Kochanowicz J. (2002), *Słownik geograficzny jezuickich burs muzycznych*, Kraków.
- Konstytucje Towarzystwa Jezusowego wraz z przypisami Kongregacji Generalnej XXIV oraz Normy uzupełniające zatwierdzone przez tę samą Kongregację (2006), red. B. Steczek, J. Kołacz, Kraków-Warszawa.
- Korytkowski J. (1888), *Arcybiskupi gnieźnieńscy*, t. I. Poznań.
- Kościelniak W. (1993), *Kaliska kolegiata*, „Ziemia Kaliska”, nr 8.
- Kościelniak W. (2000), *Muzyka łagodzi obyczaje*, „Ziemia Kaliska”, nr 95.
- Kwiatkowski W. (1936), *Teatr szkolny Kolegium jezuickiego w Kaliszu*, Kalisz.
- Natoński B. (1994), *Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji*, [w:] *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*, red. J. Paszenda, Kraków.
- Neuls J. (1971), *Szkoły Kalisza w XII-XVIII wieku*, „Rocznik Kaliski”, t. 4.
- Neuls-Korniszewska J. (1993), *Kolegium jezuickie 1584-1773*, [w:] *Szkoła kaliska. Dzieje I Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Asnyka w Kaliszu*, red. E. Polanowski, Kalisz.
- Paluszkiwicz F. (1996), *Działalność duszpasterska prowadzona przez jezuitów w przedrozbiorowym Kaliszu*, [w:] *Jezuici w przedrozbiorowym Kaliszu*, red. M. Bigiel, Kalisz.
- Podejko P. (1992), *Katalog tematyczny rękopisów i druków muzycznych kapeli wokarno-instrumentalnej na Jasnej Górze*, Kraków.
- Puchowski K. (1996), *Jezuickie kolegium i konwikt szlachecki w Kaliszu. Ze studiów nad edukacją w dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Jezuici w przedrozbiorowym Kaliszu*, red. Mariusz Bigiel, Kalisz.
- Szkoła kaliska. Dzieje I Liceum Ogólnokształcącego im. A. Asnyka w Kaliszu* (1993), red. E. Polanowski, Kalisz.
- Szweykowski Z. (1957), *Z dziejów polskiej kultury muzycznej*, t. I. Kraków.
- Żałęski S. (1905), *Jezuici w Polsce*, t. 4, Kraków.
- Żołędz-Strzelczyk D. (2010), *Szkoły w Wielkopolsce od średniowiecznych początków do reform Komisji Edukacji Narodowej*, Poznań.

Strony internetowe

- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy, <http://www.jezuici.krakow.pl/bibl/enc.htm>
- Jezuici w Kaliszu, <http://www.sanktuarium.kalisz.jezuici.pl/sanktuarium.php?s=1.2>